Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

УДК 811.111:81'373:81'27:316.346.2
DOI https://doi.org/10.32782/2409-1154.2026.80.1

Байло Ю. В.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і практики іноземних мов та методики викладання
Рівненського державного гуманітарного університету
https://orcid.org/0000-0003-1491-1254

ЛЕКСИКО-ПРАГМАТИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В СУЧАСНОМУ МОВЛЕННІ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню гендерної ідентичності як соціокультурного та лінгвопрагматичного феномену, що конструюється й актуалізується в процесі мовленнєвої взаємодії. Актуальність дослідження зумовлена сучасним переосмисленням гендеру як динамічної соціокультурної категорії та необхідністю аналізу мовних засобів, за допомогою яких особистість представляє себе, здійснює соціальне позиціонування та формує комунікативний образ. Метою дослідження є визначення та систематизація лексичних засобів репрезентації гендерної ідентичності в сучасному мовленні та з'ясування їхніх лінгвопрагматичних функцій у процесах самопрезентації й соціального позиціонування особистості. Теоретико-методологічну основу становлять положення сучасної гендерної лінгвістики, лінгвопрагматики та дискурсивних студій, відповідно до яких гендерна ідентичність розглядається як результат взаємодії мовних, соціальних і культурних чинників. У роботі систематизовано гендерно марковані номінації та лексичні одиниці, пов'язані з традиційними гендерними ролями, схарактеризовано їхній прагматичний потенціал та визначено роль у самопрезентації й соціальному позиціонуванні мовця. Особливу увагу приділено впливу соціокультурного контексту й гендерних стереотипів на інтерпретацію гендерно маркованої лексики та її взаємодії з іншими ресурсами комунікації. Обґрунтовано, що гендерне значення лексичної одиниці не є сталою властивістю, а формується в конкретній комунікативній ситуації під впливом мовленнєвого вибору, соціальних очікувань і прагматичної інтерпретації адресата. Доведено, що мовлення виконує не лише репрезентативну, а й конструктивну функцію, беручи участь у формуванні, підтриманні або трансформації гендерного образу мовця. Перспективу подальших досліджень становить аналіз лексико-прагматичних механізмів гендерної самопрезентації в окремих типах сучасного дискурсу.

Ключові слова: гендерна ідентичність, лексико-прагматичний аналіз, гендерно маркована лексика, мовленнєва репрезентація, мовленнєва самопрезентація, комунікативні стратегії, гендерні стереотипи, соціальне позиціонування.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку гуманітарних наук характеризується посиленням уваги до взаємодії мови, особистості та суспільства, що зумовлює актуальність дослідження ідентичності як феномену, що формується та виявляється у процесі соціальної взаємодії. Одним із її важливих складників є гендерна ідентичність, репрезентація якої здійснюється не лише через поведінку, соціальні ролі та систему цінностей, а й через мовленнєві практики. Мовлення у цьому процесі виступає засобом самопрезентації та соціального позиціонування особистості, а його інтерпретація залежить від комунікативного контексту, соціальних і культурних норм. Особливої актуальності ця проблематика набуває в умовах сучасної комунікації, у якій традиційні уявлення про гендерні ролі зазнають переосмислення, а мовні практики стають одним із засобів вираження та конструювання індивідуалізованої ідентичності. Відтак дослідження гендерної ідентичності потребує врахування не лише мовних особливостей, а й комунікативно-прагматичних та соціокультурних чинників їх функціонування. Саме поєднання лінгвістичного, лінгвопрагматичного та соціокультурного підходів дає змогу комплексно простежити механізми мовленнєвої репрезентації гендерної ідентичності.

Актуальність дослідження мовленнєвої репрезентації гендерної ідентичності зумовлена необхідністю поглибленого осмислення взаємозв'язку між мовленням, гендером та соціокультурними процесами. Сучасні мовленнєві практики демонструють варіативність способів самоідентифікації особистості, тоді як традиційні уявлення про нормативні гендерні ролі зазнають переосмислення. У цих умовах мовлення постає не лише засобом відображення соціальних змін, а й механізмом їх реалізації: певні мовні та комунікативні засоби можуть як підтримувати усталені гендерні стереотипи, так і сприяти їх трансформації. Відтак особливого значення набуває лінгвопрагматичний аналіз, орієнтований на встановлення функцій мовленнєвих засобів у процесах самопрезентації та соціального позиціонування особистості.

Мета дослідження полягає у визначенні та систематизації лексичних засобів репрезентації гендерної ідентичності в сучасному мовленні та з'ясуванні їхніх лінгвопрагматичних функцій у процесах гендерної самопрезентації й соціального позиціонування особистості.

Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких завдань:

1) визначити теоретичні підходи до розуміння гендерної ідентичності як соціокультурно та мовленнєво конструйованого феномену;

2) систематизувати основні лексичні засоби репрезентації гендерної ідентичності в сучасному мовленні;

3) визначити лінгвопрагматичні функції гендерно маркованих лексичних одиниць у процесах самопрезентації та соціального позиціонування мовця;

4) з'ясувати роль гендерно маркованої лексики у відтворенні, підтриманні та переосмисленні традиційних гендерних стереотипів і соціальних ролей;

5) охарактеризувати взаємодію лексичних засобів із граматичними, просодичними, стилістичними та невербальними ресурсами репрезентації гендерної ідентичності;

6) визначити роль соціокультурного та комунікативного контексту в інтерпретації гендерно маркованих мовленнєвих засобів.

Об'єктом дослідження є мовленнєва репрезентація гендерної ідентичності в сучасній комунікації.

Предмет дослідження становлять лексичні засоби репрезентації гендерної ідентичності та їхні лінгвопрагматичні функції у процесах мовленнєвої самопрезентації й соціального позиціонування особистості, а також особливості їхньої взаємодії з іншими вербальними та невербальними ресурсами комунікації.

Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань використано комплекс загальнонаукових і спеціальних лінгвістичних методів. Метод аналізу та синтезу застосовано для опрацювання теоретичних підходів до понять «гендер», «гендерна ідентичність», «мовленнєва репрезентація» та «мовленнєва самопрезентація». Описовий метод використано для систематизації та характеристики мовних і комунікативних засобів репрезентації гендерної ідентичності. Лінгвопрагматичний метод дав змогу визначити прагматичні функції мовних засобів та їхню роль у самопрезентації й соціальному позиціонуванні мовця. Контекстуально-інтерпретаційний метод застосовано для встановлення значення гендерно маркованих одиниць з урахуванням комунікативної ситуації та соціокультурного контексту. Дискурсивний аналіз використано для виявлення способів конструювання гендерної ідентичності в комунікативному контексті, а методи систематизації та узагальнення – для формулювання основних результатів дослідження.

Мовленнєва репрезентація гендерної ідентичності реалізується через комплекс взаємопов'язаних мовних і позамовних засобів, функціонування яких визначається не лише структурою мови, а й комунікативною ситуацією, соціальними ролями та культурними нормами. Мовлення у цьому контексті постає не лише засобом передачі інформації, а й механізмом самопрезентації та соціального позиціонування особистості. Засоби репрезентації гендерної ідентичності охоплюють лексичні й граматичні одиниці, інтонаційні характеристики та невербальні компоненти комунікації, які можуть не лише виражати гендерну самоідентифікацію, а й впливати на формування суспільних уявлень про гендерні ролі та моделі поведінки [1]. Водночас жоден із цих засобів не має однозначного гендерного значення поза комунікативним і соціокультурним контекстом: його маркованість визначається соціальними ролями, очікуваннями та стереотипами, з якими він співвідноситься.

Лексика є одним із найбільш очевидних рівнів актуалізації гендерної ідентичності. Вибір конкретних слів і термінів може сигналізувати про гендерну належність, соціальну роль, систему цінностей та спосіб самопрезентації особистості [2]. Передусім ідеться про гендерно марковані номінації на позначення осіб чоловічої або жіночої статі, зокрема man, woman, boy, girl, а також назви осіб за професією, соціальною роллю чи родинним статусом. Їхнє функціонування не обмежується позначенням статі: у конкретному дискурсі такі одиниці можуть актуалізувати додаткові соціальні смисли, формувати певний образ особистості або підкреслювати належність мовця чи референта до певної соціальної групи.

Окрему групу становлять лексичні одиниці, що в певному соціокультурному середовищі асоціюються з традиційними гендерними ролями. Так, характеристики courageous і brave можуть стереотипно пов'язуватися з маскулінністю, тоді як gentle – із фемінністю; номінації protector та housewife можуть актуалізувати традиційні уявлення про чоловічу й жіночу соціальні ролі. З лінгвопрагматичного погляду важливим є не лише встановлення наявності таких одиниць, а й визначення їхньої функції у конкретному дискурсі. Лексика, пов'язана із силою, рішучістю, захистом або лідерством, може формувати образ компетентного, авторитетного чи домінантного суб'єкта, тоді як одиниці, пов'язані з турботою, емоційністю, підтримкою та взаємодопомогою, можуть сприяти формуванню образу емпатійного та соціально орієнтованого суб'єкта. Такі асоціації, однак, не є природними властивостями слів, а формуються та закріплюються у певному соціокультурному середовищі.

Іншим важливим рівнем репрезентації гендерної ідентичності є граматична організація мовлення, зокрема граматичні категорії роду, займенникові форми, словотвірні моделі, суфікси та закінчення. У мовах із розвиненою граматичною категорією роду гендерна інформація може бути формально закріплена у структурі іменників, прикметників, займенників та інших частин мови; відповідні граматичні конструкції можуть відображати гендерні відмінності через форми дієслів і прикметників [3]. В англійській мові, яка характеризується значно меншою морфологічною вираженістю граматичного роду, гендерна інформація передусім актуалізується через особові займенники та окремі лексико-граматичні засоби. Зокрема, форми he, him, his та she, her, hers традиційно використовуються для маркування гендеру референта [4].

Водночас сучасні комунікативні практики розширюють можливості займенникової самопрезентації. Використання they як займенника однини в певних контекстах може бути пов'язане з небінарною саморепрезентацією або прагненням уникнути гендерної специфікації; альтернативні прономінальні форми можуть, відповідно, виконувати функцію самопозиціонування [4]. Це дає підстави розрізняти формальне граматичне маркування гендеру та його прагматичну актуалізацію: граматична форма сама по собі не обов'язково є засобом свідомої гендерної самопрезентації, оскільки її значення визначається мовною системою та конкретною комунікативною ситуацією.

Таким чином, вибір займенникової або іншої граматичної форми може бути не лише способом референції, а й прагматично значущим актом самопозиціонування. Граматичні засоби в такому разі функціонують як ресурс підтвердження, уточнення або переосмислення гендерної ідентичності.

Гендерно маркованими можуть бути також словотвірні моделі, зокрема суфікси та закінчення, що вказують на стать або гендерну належність особи. Водночас сучасні мовні практики демонструють тенденцію до переосмислення таких моделей, що пов'язано з процесами мовної нейтралізації та пошуком форм, які не обмежували б соціальну репрезентацію особи традиційною гендерною бінарністю.

Гендерна репрезентація здійснюється не лише через лексичний і граматичний вибір, а й через просодичну організацію мовлення. Інтонація, тембр голосу, висота тону, темп і ритмічна організація висловлення можуть впливати на сприйняття емоційного стану, упевненості, авторитетності та комунікативної позиції мовця. У досліджуваному матеріалі наголошується, що інтонація може передавати емоційний стан і ступінь упевненості мовця, а тембр голосу – впливати на сприйняття його ідентичності [5].

Традиційні гендерні уявлення можуть зумовлювати стереотипне сприйняття певних просодичних характеристик. Так, у деяких соціокультурних контекстах вища тональність, більш виразна інтонація та емоційність можуть асоціюватися з феміністю, тоді як нижчий тембр, стриманість і категоричність – із маскулінністю [6]. Проте такі характеристики не є універсальними показниками чоловічого або жіночого мовлення, оскільки їхнє сприйняття залежить від культурних норм, ситуації спілкування, соціального статусу, професійної ролі та індивідуальних особливостей мовця.

Лінгвопрагматичний потенціал просодії особливо виразно виявляється в її контекстуальній інтерпретації. Одна й та сама інтонаційна модель може сприйматися як прояв упевненості, владності, агресивності, емоційності або, навпаки, невпевненості залежно від комунікативного контексту. Якщо така інтерпретація накладається на гендерні очікування, просодичний засіб стає маркером не лише комунікативного наміру, а й соціально сконструйованого образу мовця.

Важливу роль у конструюванні та сприйнятті гендерної ідентичності відіграють невербальні засоби комунікації, зокрема міміка, жести, пози, контакт очима, просторова організація взаємодії, фізична дистанція, дотик, а також зовнішній вигляд та інші візуальні компоненти самопрезентації. Такі невербальні сигнали доповнюють вербальні засоби та впливають на сприйняття гендерної ідентичності [5].

Міміка, жести та поза можуть передавати емоційний стан, ступінь упевненості, відкритість або стриманість особистості, а їхня інтерпретація може набувати гендерної маркованості. Так, у певних соціокультурних контекстах емоційна виразність і активна жестикуляція можуть асоціюватися з феміністю, тоді як стриманіші жести, демонстративна постава або розширення особистого простору – з маскулінністю. Аналогічні асоціації можуть поширюватися на просторову організацію взаємодії та зовнішність: фізична дистанція, положення тіла, одяг, зачіска та інші візуальні характеристики здатні актуалізувати певні соціальні ролі й гендерні очікування [7].

Водночас невербальна поведінка не є безпосереднім відображенням біологічної статі. Жест, мімічна реакція, поза або особливість зовнішнього вигляду набувають гендерного значення внаслідок соціальної інтерпретації, тому одна й та сама поведінка може оцінюватися по-різному залежно від комунікативної ситуації, особи мовця та культурного контексту.

У цьому зв'язку доцільно говорити про мультимодальну репрезентацію гендерної ідентичності, оскільки вербальні та невербальні компоненти комунікації функціонують у взаємодії. Лексичний вибір може підсилювати певну інтонацію, інтонація – змінювати прагматичне сприйняття висловлення, а жест або міміка – підтверджувати чи модифікувати враження, сформоване вербальним повідомленням. Відтак гендерний образ мовця формується внаслідок комплексної взаємодії різних семіотичних ресурсів комунікації.

Окрім лексичних, граматичних, просодичних і невербальних засобів, гендерна ідентичність може актуалізуватися через стилістичну організацію мовлення та використання риторичних прийомів. Образи, метафори, аналогії та інші засоби образності можуть впливати на сприйняття мовця й формувати певний комунікативний образ. Як зазначено у досліджуваному матеріалі, гендерно специфічні образи та метафори можуть використовуватися для підкреслення або, навпаки, розмиття гендерних ролей і стереотипів [8].

У цьому аспекті важливим є стилістичне позиціонування: мовець може свідомо або несвідомо обирати спосіб організації висловлення, що відповідає певному соціальному образу – рішучого лідера, турботливого комунікатора, експерта, захисника, реформатора тощо. Якщо такий образ має гендерне забарвлення у відповідному соціокультурному середовищі, стилістичні засоби стають компонентом гендерної репрезентації.

Лінгвопрагматичний підхід уможливлює перехід від питання, які мовні засоби пов'язані з гендером, до питання, як і з якою комунікативною метою вони функціонують у процесі гендерної саморепрезентації. Така перспектива дозволяє уникнути спрощеного поділу мовлення на «чоловіче» та «жіноче» й зосередитися на механізмах конструювання соціального значення мовленнєвих практик. У цьому контексті мовленнєві засоби виконують щонайменше три взаємопов'язані функції: ідентифікаційну – сприяють вираженню певного образу себе; позиціонувальну – визначають місце мовця щодо інших учасників взаємодії; соціоконструктивну – беруть участь у відтворенні або трансформації суспільних уявлень про гендерні ролі.

Проведений аналіз засвідчив, що гендерна ідентичність репрезентується в мовленні через взаємодію лексичних, граматичних, просодичних, стилістичних і невербальних засобів, функціонування яких визначається комунікативним та соціокультурним контекстом. Їхнє значення не є фіксованим, а формується у процесі мовленнєвої взаємодії, забезпечуючи самопрезентацію, соціальне позиціонування та відтворення або переосмислення гендерних моделей.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у поглибленому аналізі лінгвопрагматичних механізмів гендерної саморепрезентації в різних типах сучасного дискурсу, зокрема в цифровій комунікації, соціальних мережах та інших мультимодальних середовищах. Особливий інтерес становить вивчення взаємодії вербальних і невербальних засобів у конструюванні гендерної ідентичності та трансформації традиційних гендерних стереотипів у сучасних мовленнєвих практиках.

Література:

1. Ковалевська Т. Ю. Актуальні напрями дослідження вербального впливу. *Одеський лінгвістичний вісник.* 2014. Вип. 3. С. 115–117.
2. Стецик Т. С. Стратегія персуазивності в політичному дискурсі Джона Маккейна (на матеріалі дебатів). *Одеський лінгвістичний вісник*. 2015. Вип. 6 (1). С. 106–108.
3. Акайомова А. Політичний імідж та основні його характеристики *Політичний менеджмент* : наук. журнал. Шайгородський. 2009. № 5. С. 29–35.
4. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. Вінниця : Нова книга, 2004. 276 с.
5. Гончарова М. Роль мови у формуванні різновидів ідентичностей. *Мова і суспільство*. 2015. Вип. 6. С. 60–69.
6. Маслова Ю.П. Особливості розвитку гендерних лінгвістичних досліджень в Україні й закордоном. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2015. № 57. С. 100–104.
7. Бялик В. Д. Лексичний квантор в англомовному публіцистичному дискурсі : автореф. дис. докт. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови». Київ, 2013. 32 с.
8. Каліщук Д.М. Концептуальні стилі англомовних політиків (на матеріалі політичного дискурсу Дж. Буша мол., Б. Обами) : монографія. Луцьк : АКВА ПРІНТ, 2018. 192 с.

Bailo Iu. Lexico-pragmatic representation of gender identity in contemporary English discourse

Summary. The article examines gender identity as a sociocultural and linguopragmatic phenomenon constructed and actualized in verbal interaction. The relevance of the study is determined by the contemporary reconceptualization of gender as a dynamic sociocultural category and the need to analyze linguistic means of self-presentation and social positioning. The aim of the study is to identify and systematize the lexical means of representing gender identity in contemporary speech and to establish their linguopragmatic functions in self-presentation and social positioning. The framework is grounded in contemporary gender linguistics, linguopragmatics, and discourse studies, which view gender identity as a result of linguistic, social, and cultural interaction. The study systematizes gender-marked nominations and lexical units associated with traditional gender roles, characterizes their pragmatic potential, and determines their role in the speaker's self-presentation and social positioning. Particular attention is paid to the influence of sociocultural context and gender stereotypes on the interpretation of gender-marked vocabulary and its interaction with other communicative resources. It is substantiated that the gendered meaning of a lexical unit is not an inherent and stable property but is formed in a particular communicative situation through the interaction of linguistic choice, social expectations, and the addressee's pragmatic interpretation. The findings demonstrate that speech performs not only a representational but also a constructive function, contributing to the formation, maintenance, or transformation of the speaker's gendered image. Further research may focus on linguopragmatic mechanisms of gender self-presentation in specific types of contemporary discourse.

Key words: gender identity, lexico-pragmatic analysis, gender-marked vocabulary, speech representation, speech self-presentation, communicative strategies, gender stereotypes, social positioning.

Дата першого надходження статті до видання: 07.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 05.11.2026